

варам на початку тисячоліття ці ідеали. Від християнства не відмовились, а церква змушена була пережити Реформацію і оновитись. Безглуздо зберігати те, чим відмовляються користуватись. Звичка жити, оцінюючи результати своєї діяльності і навички вільного спілкування греків з богами, що давало споживу для розуму виявились корисними для прийдешніх поколінь західно-європеців. Тому традиції не тримали там міцно, і якщо вони не співпадали з реальністю – їх змінювали.

Цінності стверджували за допомогою різних механізмів. В середньовічному суспільстві вільними людьми є власники землі. Але оскільки механізми, що підтримували приватну власність, залучали в процес і інші категорії – останні опинялись в полі дії тих категорій, які визначались як ціннісні. Так, феодал передусім захищав приватну власність, за допомогою системи васалітету і закону. Дія закону розповсюджувалась і на тих, які власниками в цьому суспільстві не були, їх права на користування землею визначались за допомогою закону, право видавати який було в руках власника – використання закону як інструменту дозволяло усвідомити спільні ціннісні орієнтири в цьому суспільстві, навіть тими, хто знаходився в залежному стані. В той же час християнські ідеї стверджували, що рівні можливості є у всіх. Завдяки дії різнобічних чинників середньовічне суспільство у другому своєму періоді почало демонструвати швидку динаміку еволюціонування.

Джерела і література

1. Грицак Я. Куди рухається світ. – К: Грани-Т, 2015. – 192 с.
2. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы/ Гельмут Кёнигсбергер : [перевод с англ.; Предисловие Д.Э.Харитоновича].- М.: Издательство «Весь Мир»; 2001. – 384 с.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф : [перевод с фр. под общ. Ред.. В.А.Бабинцева]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 560 с.
4. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу [монографія] / В.Г. Космина. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 310 с.
5. Салическая правда. (Lex Salica) Режим доступу до джерела: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
6. Харитонович Д.Э. Новая история Европы (вместо предисловия) // Кенигсбергер Г. Кёнигсбергер Г. Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы - М.: Издательство «Весь Мир»; 2001. – С.5-23

УДК 94(470) «179/1917»

В.О. ВЕТОХІНА
кандидат історичних наук, доцент

ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ РОСІЙСЬКИХ ДЕКАБРИСТІВ

Розглядаються конституційні прагнення російських декабристів, спрямовані на заміну самодержавного управління демократичним, заснованим на конституції і громадянському представництві, принципах гуманізму і рівності громадян перед законом.

Ключові слова: «Конституція», «Руська Правда», громадянин, громадянські права.

Constitutional aspirations of the russian decembrists, directed on changing of autocratic management democratic, based on a constitution and civil representative office, are examined, principles of humanism and equality of citizens before a law.

Keywords: «Constitution», «Ruska Pravda», citizen, civil laws.

В сучасній історичній науці проблематика становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства набирає дедалі більшого поширення й актуалізує її дослідження в конкретний час і в конкретній країні. В грудні 2015 р. виповнюється 190 років повстанню декабристів на Сенатській площі в Петербурзі, що стимулювало обрання предметом даної наукової розвідки розуміння ідей громадянського суспільства у конституційних проектах російських декабристів.

Знайомство з матеріалами наукових конференцій 2000-2010-х рр., новими книгами (зокрема, Т.В. Андрєєвої [3], В.М. Бокової [4], О.І. Киянської [6]), статтями (Є.Л. Рудницької, М.А. Рахматуліна, П.В. Ільїна, С.А. Екштута, Д.В. Тимофєєва), збірниками наукових праць (Власть, общество, армия: от Павла I к Александру I. СПб., 2013; Освободительное движение в России. Вып.21. Саратов, 2006; 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. Вып.5. СПб; Кишинёв, 2002) [10] дозволяє помітити, що серйозні вчені й сьогодні продовжують професійно займатися вивченням діяльності і творчої спадщини декабристів, прагнучи виробити об'єктивний, вільний від кон'юнктури погляд на епоху 1820-х рр.

Ліберальна ідеологія, що в загальному вигляді несла в собі принципи громадянського суспільства, як відомо, активно почала проникати в Росію на початку XIX ст. Думки стосовно політичного значення свого стану і більш активної участі у державних справах, відповідальності за долю країни і власне політичне безправ'я збуджували багатьох російських дворян. Актуальність подібних міркувань посилювалась надзвичайною насиченістю політичними подіями останньої чверті XVIII – перших років XIX ст. в Європі та Росії. Пугачовський бунт, палацові перевороти, непослідовні заходи Павла I, ліберальні обіцянки Олександра I, брутальне панування кріпосництва в усіх сферах життя країни, Французька революція кінця XVIII ст., наполеонівська епопея і загальноєвропейська війна та ідеї просвітителів у якості теоретичної основи практичного відображення невдоволення прогресивно налаштованого російського дворянства, з одного боку, підштовхували до думки про необхідність перебудови російської дійсності, а з іншого – викликали занепокоєність, що їх активність призведе до громадянського протистояння і появи російського «Бонапарта» або «бонапартів».

Саме в цей період, у ситуації загальноєвропейського перелому, в російській суспільній свідомості відбувається вирішальне уточнення понять «обов'язок громадянина» і «дворянська честь» (як явища не станогового, а загальнолюдського). Ключові для росіян поняття «государ» і «Вітчизна» починають немовби двоїтися, їх нерозривна цілісність порушується [11, с. 99]. Честь дворянина у розумінні того часу – це перш за все гарантія незалежно-

сті думки і дії; обов'язок громадянина – чесне служіння країні і народу, а не окремій особі. Ці поняття виростили одне з одного, не дозволяючи опуститися до рівня холопа, лукавого царедворця, звичайного кар'єриста. Проникнуті цими поняттями, кілька сотень юнаків 1792-1795 років народження утворили, як писав Ю.М. Лотман, особливий тип росіянина, котрий різко контрастував з усім тим, що знала попередня історія його країни. До того ж, цей тип був оповитий романтичними тонами жертвовності, цінностей дружби без огляду на чини, прагнення до високих ідеалів, в яких ствердження моральних початків відіграло не меншу роль, ніж холодний раціоналізм політики. Нове розуміння передовою молоддю свого призначення, нові уявлення про честь і обов'язок, неясні відіння картин світлого майбутнього, небажання миритися з дійсністю, що ображала гідність людини, штовхнули її до відкритої боротьби з соціально-політичним устроєм Росії [8, с. 28].

Центральними поняттями у політичному словнику освіченого російського підданого першої чверті XIX ст. були поняття «громадянин» і «держава». Вони часто вживалися не лише у офіційних документах, але й на сторінках періодичних видань, у навчальних посібниках і мемуарах. Проте, звичні і добре відомі, ці поняття стали поступово наповнюватися і новим змістом, запозиченим із творів європейських мислителів. Цьому сприяло знайомство освічених людей того часу з працями А.Ф.-М. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Г.Т.-Ф. Рейналя, Д. Дідро, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Сміта, І. Бентама, А. Фергюсона, Ж.-Б. Сея, Ж. Сисмонді, Ч. Беккарія, інших європейських філософів, правознавців, економістів. Ліберальна ідеологія, що в загальному вигляді несла в собі принципи громадянського суспільства, формувала в середовищі російської дворянської еліти новий погляд на державу й місце особи в ній, уявлення про народний суверенітет, свободу особистості, громадянські права [11, с. 98]. Аналіз Уставу «Союзу Благоденства» і Правил «Об'єднаних слов'ян» свідчить про просвітницьку ціннісну орієнтацію декабристів – прихильників енциклопедизму, вільнодумства, розкріпачення [5, с. 220]. Розповсюдження цих ідей, а також суспільно-політичні процеси в Європі і Північній Америці наклали свій відбиток на ідеологію російських декабристів, зокрема, головних її виразників М. М.Муравйова і П.І. Пестеля.

Втіленням конституційних прагнень декабристів був Устав Російської імперії (Конституція) М.М. Муравйова (1796-1843), який містив у собі розгорнуту програму заміни самодержавного управління демократичним, заснованим на конституції і громадянському представництві в усіх ланках системи, єдності і функціональному розподілі законодавчої, виконавчої і судової влади, принципах гуманізму і рівності громадян перед законом.

Для її реалізації пропонувалось: відмінити кріпосний стан (рабство); надати селянам мінімальний наділ землі, визнавши його власністю останніх; зберегти поміщицьке землеволодіння й оголосити право власності на землю священним і недоторканим; ліквідувати поділ людей на благородних і простолюдинів, замінити різні назви і стани єдиною назвою «громадянин»; закріпити конституційно положення, згідно яким «джерелом верховної влади є на-

род»; «громадянство є право приймати участь в суспільному управлінні» як безпосередньо, будучи обраним в органи влади і управління, так і опосередковано, тобто через обраних чиновників; ліквідувати самодержавне управління, оскільки «досвід народів і всіх часів довів, що влада самодержавна в однаковій мірі згубна і для правителів, і для суспільства»; запровадити свободу слова, друку, промислу, об'єднати громадян у різного роду асоціації і товариства, захищені законом від прямого втручання і довільної регламентації з боку державної влади (О народе русском и правлении (гл. I). О гражданах (гл. II). О состоянии, личных правах и обязанностях русских (гл. III). Ст.1–42) [1, с. 129-133]; змінити державний устрій, адміністративно-територіальний поділ, перетворити країну у федеративну союзню державу: утворити 13 держав, 2 області, 569 уїздів (повітів), що складатимуться із волостей, в кожній з яких налічуватиметься від 500 до 1500 жителів чоловічої статі. Столицею федерації пропонувалось зробити Нижній Новгород, перейменований у Слов'янськ (О России (гл. IV) [1, с. 133 – 134].

Державне управління планувалося М. М. Муравйовим побудувати у відповідності з федеративним або союзним правлінням, яке б «узгоджувало велич народу і свободу громадян». В усіх адміністративно-територіальних одиницях обирати органи законодавчої і виконавчої влади. Для функціонування судових органів з присяжними утворити судові округи на базі існуючих губерній.

Законодавча вертикаль знизу догори вибудовувалась як волосний схід; уїзні збори громадян і уповноважених від громадських земельних власників; урядове зібрання держави у складі: а) палати виборних і б) державної думи та наділеного всією законодавчою владою народного віча федерації у складі: а) Верховної думи і б) Палати народних представників. Представницьку, законодавчу вертикаль увінчує на вищому державному рівні Народне віче, 492 члени обох палат якого («достойних мужів») представляли увесь народ, що його обирав. 450 членів Палати народних представників обирались кожні два роки на уїзних зборах по одному представнику від 50 000 обивателів чоловічої статі, 42 члени Верховної думи обирались на спільних засіданнях державних дум і палат виборних по три громадянина від держави, два – від Московської і один – від Донської областей. Кожні два роки переобирається 1/3 Верховної думи.

Народне віче наділялося широкими законодавчими повноваженнями з усіх питань внутрішньої і зовнішньої політики, обирало правителів держав, призначало верховного доглядача законів, верховних суддів, головнокомандувачів сухопутними і морськими силами, корпусних командирів, начальників ескадр, судило міністрів, інших вищих сановників за поданням верховного доглядача законів (гл. VI – XIII) [1, с. 135 – 143].

Під час щорічних з'їздів Народного віча обидві палати проводять відкриті і закриті засідання, матеріали яких публікуються, обговорюють проекти законів у трьох читаннях, приймають рішення поіменним голосуванням. Кожний проект розглядається в обох палатах, після схвалення імператором отримує силу закону. Не підписаний імператором проект обговорюється з його зауваженнями вдруге обома палатами і стає законом при голосуванні за нього

2/3 членів палат, що є конституційною умовою здолання вето. Відхилений однією з палат проект пропонується знову лише на наступному з'їзді Народного віча [1, с. 137 – 139].

Категорично заборонялось сумісництво адміністративних посад і членства палат Народного віча: «85. Жодна посадова особа не може бути членом ні тієї, ні іншої палати, поки вона буде зберігати свою посаду. 86. Жоден член думи не може бути призначеним ні на яку цивільну посаду» [1, с. 137]. Цей принцип застосовувався також і для органів держав і областей.

Виконавча вертикаль влади знизу догори передбачалась як: волосне управління на чолі з волосним старшиною; уїзне управління, очолюване тисяцьким; уряд держави у складі правителя, його намісника і радників; уряд верховний у складі голів приказів на чолі з імператором.

Передбачений конституцією спадковий імператор не був верховним правителем (главою держави), а був главою лише виконавчої влади, передбаченої для повсякденного, безпосереднього управління державою на основі Конституційного уставу і законів Народного віча. Йому відводився статус верховного чиновника, який присягав з'їзду Народного віча: «Я урочисто присягаю, що буду віддано виконувати обов'язки імператора російського і використаю всі мої сили для збереження і захисту цього конституційного уставу Росії» (ст.101, п.23) [1, с. 140].

В Уставі (Конституції) детально позначені права, привілеї і обмеження імператора. Разом з Верховною думою Народного віча він укладає мирні договори з іншими державами, призначає верховних доглядачів законів, суддів, головнокомандувачів сухопутними і морськими силами, глав (міністрів) приказів, послів та інших чиновників; репрезентує країну у відносинах з іноземними державами; зобов'язаний надавати кожному щорічному з'їздові Народного віча на його розгляд відомості про стан Росії, необхідні заходи по його покращенню і зміцненню; наглядати за суворим виконанням законів; скликати обидві палати Народного віча [1, с. 139 – 141].

Імператору як вищому чиновнику призначалося жалування у розмірі 8-10 млн. руб. сріблом на рік, за рахунок чого він міг тримати двір, прислугу. Придворні на період служби позбавлялися громадянських прав. Межі повноважень глави російського уряду обмежувалися конституційно. Він не міг у своїх трактатах порушувати права і стан громадян, нападати на інші землі, поступатися належними Росії територіями, використовувати війська для придурення повстань всередині країни, покидати кордони держави: виїзд його з країни автоматично припиняв право перебування на престолі. Всі призначені імператором чиновники могли бути відсторонені Народним віче. Удільні землі імператора переходили удільним селянам, а «кабінетні» (особисті) землі знаходились у власності царя. М.М. Муравйов допускав проголошення республіки, якщо імператор відмовиться прийняти Конституцію. За проектом М.М. Муравйова в Росії запроваджувалась виборність і змінність суддів усіх рівнів, вводився інститут присяжних засідателів, адвокатів і прокурорів, гласність судівництва [1, с. 142–143].

Уряд, очолюваний імператором або тимчасовим правителем, складався з глав (міністрів) приказів, їх помічників (намісників), інших посадових чиновників. Маючи широкі повноваження у своїх сферах управління, вони повинні були подавати пропозиції Народному віче, виконувати суворо закони, відповідати персонально за стан галузі, не допускати розкрадання суспільних засобів і могли бути позбавлені посади Народним віче внаслідок неспроможності управляти, скоєних злочинів, розкрадання казни, зради. До того ж, відповідаючи за кожну свою дію, чиновник «не може виправдовуватися отриманим наказом, оскільки... сліпа покора не може бути допущена і кожний виконавець протизаконного наказу буде покараний так, як і той, що підписав наказ» (ст.114) [1, с. 141].

Уряд формувався демократичним шляхом. Законодавчі збори складали список альтернативних кандидатів на посаду правителя. Спільні засідання обох палат федерального Народного віча обирало з цього списку на альтернативній основі правителя держави кожні три роки, якого затверджував імператор. Законодавче урядове зібрання держави обирало до складу уряду на три роки (балотування) намісника, 5-9 радників, д'яка, скарбничого, митника. У проекті М. Муравйова надано державного значення суворому дотриманню принципів виборності, змінності, підконтрольності і відповідальності посадових осіб в системі управління, передбачено судове покарання за порушення порядку виборів.

Незавершений (з 10-ти запланованих глав закінчені три, є чернетки двох і 5-ї - в уривках) конституційний проект П.І. Пестеля (1793-1826) «Руська Правда» (повна назва мовою оригіналу « Русская правда, или заповедная грамота великого народа российского, служащая заветом для усовершенствования государственного устройства России и содержащая верный наказ как для народа, так и для временного Верховного правления») містив програму поступової заміни особистого правління «самодержавного монарха» демократичною, республіканською системою управління, заснованою на конституційних засадах народного представництва. Воно мало будуватися за єдиним взірцем: «Корисно для блага і величі держави, щоб в усьому її просторі одні і ті ж закони, один і той самий образ правління існували» [2, с. 145]. Цим забезпечувалися, як вважав П.І. Пестель, політична цілісність держави, вища ступінь її міцності і могутності. Основою державного управління ставало народне представництво, яке розвивало давні вітчизняні традиції демократії, самоуправління, виступало висхідним фундаментальним фактором демократичного устрою влади і управління на всіх поверхах державного організму, забезпечувалося прямими і безпосередніми виборами всіх структур влади і управління, чиновників і без обмежувальних виборчих цензів [2, с. 163-166].

Місцеві народні зібрання по всій представницькій вертикалі знизу доверху - це джерело влади і управління. Основа вертикалі - земські народні зібрання волостей у складі всіх її громадян. Представницькі органи обирають виконавчі і судові органи по всій управлінській вертикалі. Місцеві зібрання обирають ~~предводителів (посадників)~~ - глав виконавчих правлінь, чиновни-

ків, присяжних, розглядають звіти, скарги на них, оцінюють дії місцевих начальників, засідають щорічно і одночасно в усій державі.

Народне віче створює верховний виконавчий орган – Державну думу з 5-ти членів під головуванням голови (президента), яка здійснює управлінське виконання через 10 державних приказів, очолюваних міністрами (військових, морських сил, зовнішніх зносин, шляхів сполучення, правосуддя, казначейства та ін.). Структура приказу у вигляді головних розрядів, відділень, палат, столів залежала від складності і обсягу управлінських сфер. Виконавчі правління областей, округів, уїздів склалися з управ, які мали присутствія, структурні розряди і штати чиновників [2, с. 165–166].

Основою принципово нової системи управління, на думку П.І. Пестеля, повинна бути особиста свобода громадянина, його конституційне право на отримання будь-яких державних посад. «Лише таланти, здібності, знання і послуги є приводом і причиною просування по службі». Державні службовці повинні у повному обсязі виконувати покладені на них обов'язки чиновника або урядовця, «підлягати, як і всі громадяни, законам, достойно їх поважати». Закони створені для всіх і підвладні їм. Вони повинні бути справедливими, зрозумілими, простими [2, с. 148–149]. П.І. Пестель вважав необхідним для управління державою створення збірника законів або державного Уложення громадянського суспільства. В ньому планувалися три частини: 1. Устав, що визначав структуру громадянського суспільства, суспільне становище громадян; 2. Наказ із правилами дій уряду; 3. Судебник з правилами поведінки і вчинків приватних осіб [2, с. 158–162].

Благоденство всього вільного громадянського суспільства, долю Росії П.І. Пестель пов'язував з народною республіканською системою державного управління, раціонально побудованій на основі суспільної і приватної власності, відсутності пригнічення людини людиною, конституції, підзвітності та відповідальності установ і посадових осіб перед народом, змінності й єдності органів влади, управління і народу [2, с. 150–158].

Показовим, звертають увагу історики, є той факт, що в одному із варіантів «Руської Правди» П.І. Пестелем передбачалась – в залежності від політичної кон'юнктури – альтернативність форм верховного правління: республіка чи монархія. Цей момент, підкреслює Є.Л. Рудницька, здається парадоксальним лише на перший погляд. Конкретний механізм функціонування майбутньої держави постає у автора настільки авторитарним і жорстко централізованим, що питання про форму правління вже не має принципового значення [7, с. 210]. У «Соціально-політичному трактаті» (1820) П.І. Пестель доволі виразно підпорядковує політичні і громадянські права ідеї господарського процвітання і забезпеченого існування, а владі відводить функцію гармонізації матеріальних прагнень громадян [2, с. 163–166]. Єдиним моральним критерієм тут постає «загальне благо», досягти якого можливо ціною певного обмеження прав членів суспільства. Отже, якщо у М.М. Муравйова смисл політичної будови полягає у правовому, громадянському забезпеченні особистості, то у П.І. Пестеля держава-організатор стає самостійною цінністю в майбу-

тньому суспільному устрої [3, с. 118], звідси й вирішення національної проблеми (право «народності» поступається «праву благонадійності»), яке закономірно постає з уявлень останнього про майбутній централізований устрій держави. Свобода як така не вписується у коло основних цінностей, за які автор «Руської Правди» збирається боротися.

Отже, у конституційних проектах декабристів ставилися задачі ліквідації кріпосного права і абсолютної монархії, станових привілеїв, проголошення основних демократичних свобод, наділення селян землею, недоторканість приватної власності. Проекти П.І. Пестеля і М.М. Муравйова – плоди самостійної політичної творчості, врахування російських демократичних традицій, назрілих і усвідомлених прогресивним дворянством об'єктивних потреб, зарубіжних передових взірців – мали багато спільного. Існувало прагнення зблизити компромісно, переробити обидва проекти, виробити один, але воно не здійснилося в результаті царських репресій [3, с. 801]. Окремі принципи і гіпотези декабристів (про систему державної влади, виборності без майнового цензу та інші) пізніше були реалізовані видозмінено в системі управління Росією на початку ХХ ст.

Оцінюючи міру здійсненності декабристських планів, дослідники різняться в думках. Зокрема, Н.Я. Ейдельман вважає П. Пестеля «лівішим й абстрактнішим», М. Муравйова – поміркованішим, але практичнішим [12, с. 98–99]. Автори колективної праці «Революційна традиція в Росії. 1783–1883» вбачають у поглядах П. Пестеля значно більше політичного прагматизму і знання російської дійсності, ніж у М. Муравйова, оскільки у своїх конкретних побудовах П. Пестель краще враховує традиційні цінності, що ревно охоронялися самодержавством і пустили глибоке коріння в народному середовищі: царистські ілюзії, обшинні традиції, єдиновладдя, великодержавність [9, с. 120]. Однак дослідникам здається, що позиції обох декабристів, які відображують багатоплановість самого руху, є в рівній мірі реалістичними, хоча й з багатьма рисами утопії. Реалістичними ці настільки несхожі уявлення робив той факт, що вони були осмисленням (в міру тодішнього стану політико-правової доктрини) альтернатив російської історії першої чверті ХІХ ст. [4, с. 584].

Обидві ці альтернативи (урядова – реформа чи стагнація; суспільна – сприяння органічному переродженню самодержавства у конституційну монархію чи насильницька руйнація існуючого державного порядку і заміна його іншим) перепліталися в політичній історії того часу, оскільки тісно пов'язані між собою були їх носії – освічені урядові бюрократи і передове дворянство. Все коло цих діячів мало загальний ідейний знаменник – просвітництво, незалежно від того, що частина їх зупинялася на визнанні реформаторського мирного шляху, а частина йшла далі, до визнання революційних, насильницьких засобів здійснення своїх ідеалів. Поки що лише ідеологія Просвітництва відіграла роль фактору, «з'єднуючого» урядові і суспільні інтереси. В цьому смислі у декабристів були певні шанси прискорити просування країни на шляху до державності західного взірця у взаємодії з прогресивно налаштованою частиною урядового апарату [6, с. 296]. Відповідно дослі-

дженням істориків, конкретними носіями подібного союзу могли б стати такі славники, як М.М. Сперанський, М.С. Мордвінов, П.Д. Кисельов, О.П. Ермолов.

Поразка декабристів і трагічне вилучення з активного суспільно-політичного життя цілого покоління кращих, найосвіченіших, найчесніших людей країни стало національною трагедією, наслідком якої ще довго судилося позначатися на долях російського суспільства. Було втрачено не лише час, а й суттєво знизилися темпи еволюції російської держави загальноєвропейським шляхом конституційного правового розвитку. За формою, за змістом, за складом носіїв обидві альтернативи (урядова і суспільна) дедалі більше віддаляються одна від одної, нездоланно поглиблюється розкол між урядом і суспільством. Вони починають опрацювання для себе нових, опозиційних один одному ідейних основ.

Декабризм, будучи найважливішим симптомом тодішньої суспільно-політичної ситуації, одночасно ніс у собі численні паростки майбутнього, які розвинулися у різноманітні течії суспільної думки – від консервативно-ліберальних до ультра-революційних. Надзвичайна привабливість декабризму й полягала у свободі, плюралізмі думок і позицій в середині руху, які обумовили його духовне та ідейне багатство [1, с. 312].

Отже, сам факт існування в Російській імперії організації декабристського напрямку свідчить про виникнення зародків громадянського суспільства, які, на жаль, поширювалися в обмеженому колі осіб. Перші опозиційні (декабристські) організації, якщо відкинути їх зовнішню масонську оболонку, звичайне для того часу явище громадянського характеру, аполітичне на перших етапах свого існування. Створені після 1812 року військові артілі були товариствами офіцерів, які відкидали насильницькі форми наведення дисципліни у військах. «Союз порятунку» (1816-1817) однією з умов вступу до товариства містив пункти, де йшлося «про підкріплення словом і ділом всіх заходів і пропозицій государя, спрямованих на здійснення загального блага» [5, с. 220]. Лише згодом, під впливом російської дійсності, в середовищі декабристів виникає прихильність до революційних методів боротьби. Відсутність в країні легітимного способу вираження опозиційної точки зору не дала змоги декабристам поглибити вплив своєї ідеології на більш широкі маси суспільства.

Джерела і література

1. «Конституция» Н.М. Муравьёва // История России XIX – начала XX века: Хрестоматия / Под ред. М.Д. Карпачёва. – Воронеж: ВГУ, 2002. – С.128 – 143.
2. «Русская Правда» П.И. Пестеля // История России XIX – начала XX века: Хрестоматия / Под ред. М.Д. Карпачёва. – Воронеж: ВГУ, 2002. – С. 143 – 167.
3. Андреева Т.В. Тайные общества в России в первой трети XIX в.: Правительственная политика и общественное мнение / Т.В. Андреева. – СПб.: Лики России, 2010. – 912 с.
4. Бокова В.М. Эпоха тайных обществ. Русские общественные объединения первой трети XIX в. / В.М. Бокова. – М.: Реалии-Пресс, 2003. – 652 с.
5. Каменев Е.В. «Союз Благоденствия»: семантика названия в контексте идеологии / Е.В. Каменев // Власть, общество, армия: от Павла I к Александру I. Сборник научных статей (Труды исторического факультета. Том XI) / сост. и отв. ред. Т.Н. Жуковская. – СПб.: Санкт-Петербургский университет, 2013.— С. 220 – 230.

6. Киянская О.И. Южное общество декабристов / О.И. Киянская. – М.: Алма-Пресс, 2006. – 341 с.
7. Киянская О.И. Кто такие декабристы и за что они боролись (Неюбилейные заметки о юбилейных конференциях) / О.И. Киянская // Отечественная история. – 2001. – №5. – С.207 – 213.
8. Лотман Ю.М. Декабрист в повседневной жизни / Ю.М. Лотман // Литературное наследие декабристов. Сборник [под ред. В.Г. Базанова, В.Э. Вацуро]. – Л.: Наука, 1975. – С. 25 – 74.
9. Пантин И.К. Революционная традиция в России: 1783-1883 гг. / И.К. Пантин, Е.Г. Плимак, В.Г. Хорос. – М.: Мысль, 1986. – 343 с.
10. Рудницкая Е.Л. «Устойчивость – первое условие общественного благополучия»: Русская мысль пушкинского периода /Е.Л. Рудницкая // Отечественная история. – 1999. – №3. – С.3 – 24; Рахматуллин М.А. Движение декабристов / М.А. Рахматуллин // Отечественная история. – 2000. – №6. – С.102 – 115.; Ильин П.В. Новое об истории декабристского движения (по страницам неизвестной рукописи записок С.П. Трубецкого) // Отечественная история. – 2003. – №6. – С.138 – 146.; Экштут С.А. В поисках исторической альтернативы. Александр I. Его сподвижники декабристы / С.А. Экштут. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 604 с.; 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. – СПб.; Кишинёв: Нестор, 2002. – 268 с.; Освободительное движение в России. Вып.21. /Под ред. В.А. Фёдорова. – Саратов: Саратовский университет, 2006. – 234 с.
11. Тимофеев Д.В. «Гражданин» и «государство» в России первой четверти XIX в: к истории понятий / Д.В. Тимофеев // Вопросы истории. – 2009. – п№5. – С.98 – 107.
12. Эйдельман Н.Я. Революция сверху / Н.Я. Эйдельман. – М.: Книга, 1989. – 176 с.

УДК 929:641+930.85(44) «1784/1833»

В. О. ЯШИН
кандидат історичних наук, доцент

АНТОНІН (МАРІ-АНТУАН) КАРЕМ: БІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ ДО ПОСТАТІ МИТЦЯ

У цій статті досліджується біографія та основні етапи професійної діяльності Антоніна (Марі-Антуана) Карема, французького кухара епохи Імперії та Реставрації, засновника французької «високої кухні» й реформатора кулінарії.

Ключові слова: Карем, історія кухні, французька кухня, гастрономія, Карем, наполеонівська Імперія, епоха Реставрації.

This article examines the main stages of biography and professional activities Antonina (Marie-Antoine) Karem, a French cook of Empire and Restavration era, the founder of the French "haute cuisine" and reformer cooking.

Keywords: Karem, history of cuisine, French cuisine, Gastronomy, Karem, Napoleon Empire, Bourbons Restavration.

Історія кухні у вітчизняній історичній науці – напрям майже невідомий. Це не дивно. Власне, сам напрям досліджень з'являється лише в другій половині ХХ століття і, висловимо думку, що французька школа «Анналів» справила тут помітний методологічний вплив. Українська ж історична наука, настільки